

UNIUN DA LAS RUMANTSCHAS E
DALS RUMANTSCHS EN LA BASSA

Zercladur 2010

Charas lecturas, chars lecturs

Puspè dat è in agid da sa perfecziunar el rumantsch. Il 'Dicziunari da mintgadi', quella giada duas paginas sil feagl separà sco inserziun, porscha las expressiuns da viagià e vacanzas e quellas da ballape.

La stad 2008 è Ernst Bromeis-Camichel nudà tras 200 lais grischuns. Cun quella acziun ha el vulì far attents sin l'impurtanza da l'aua. Il fanadur 2010 inizescha el la secunda part da l'acziun "**Il miracul blau**". El noda tras tut ils gronds lais svizzers. La gievgia, ils 29 da fanadur noda el da Zug enfin Arth. Lieu da partenza è il "Landsgemeindeplatz". Là vulan era las rumantschas ed ils rumantschs dal conturn marcar preschientscha e sustegnair l'acziun per daplì atenziun a l'impurtanza da l'aua per tut vivent. Infurmaziuns detagliadas per quel di sa chattan alura en la pressa locala.

Ils Ladins al Rigi organischeschan ensemen cun la Famiglia Sursilvana Zug e l'URB venderdi, ils 22 d'october, uras 18.30 a Cham ina sairada culturala culs "Cantatores de las noches largas", Marco Schmed e Fabian Huonder da Muster e cun Seraina Sidler-Tall da Zug, sautunza da ballet classic e modern. La 'tschaina grischuna' è facultativa.
Daplì infurmaziuns sin www.rumantschsladinsrigi.ch

Quest numer dal fegliet preschenta in pictur-artist: Luzian Spescha da Danis/Tavanasa a Turitg, scolast ed artist. Quel purtret (pagina 6) croda gest el temps nua che el prepara puspè ina exposiziun. Sa chapescha ch'el s'allegra da pudair beneventar bleras rumantschas e rumantsch en la bassa.

Ciril Berther

Chars rumantschs da la Bassa, be na darai mai suenter !!

- cun discurrer rumantsch en famiglia, cun amis ed er cun rumantschs dad auters idioms
- cun prender part ad occurrenzas ed activitads rumantschas
- cun avair blaga dad esser dretgs rumantschs
- cun sustegnair uniuns, gruppas culturalas, chors e societads.
- cun scriver pli co pussibel rumantsch in forma da chartas, artitgels, sms e mails.
- cun tadlar il radio rumantsch e guardar la televisiun rumantscha.
- cun leger cudeschs da noss scripturs rumantschs.
-
- cun leger e sustegnair nossas gasettas.
- cun sustegnair ils sforzs dad acceptar il rumantsch grischun
- cun mantegnair ils idioms ed ils speziels dialects da vossa patria
- cun esser superbis da appartegnair tar ina minoritad linguistica
- cun esser activs rumantschs in tut ils modas e geners
- cun far reclama per nossa lingua e cultura
- cun duvrar er mezs electronics per s'infurmar tge che capita en la Rumantschia

- cun discurrer sco cha 'l pichel è creschi.
- cun perseguitar criticamain il moviment rumantsch
- cun sustegnair las activitads da l'URB
- cun esser buns commembers
- cun gidar a tschertgar rumantschs che vessan daletg d'ans rajiunscher
- cun leger adina noss fegliet
- cun esser alleghers e positivs

Grazia a tuts quels che na dattan mai suenter!

Jon Carl

Visita en la Chasa federala a Berna ***Contact cun parlamentaris rumantschs***

Rumantschas e Rumantschs da la Bassa èn ids a Berna. L'URB ha envidà ils 2 da zercladur ad ina visita da la sessiun da las Chombras federalas. I n'è stà nagin problem da stuair spetgar ina pulita urella avant l'entrada sid da la Chasa federala. Uschia han las participantas ed ils participants da la visita da la sessiun dal Parlament pudì salidar in l'auter. Dir bun di a vegls enconuschents – en omadus senns dal pled – ed emprender d'enconuscher novas Rumantschas e novs Rumantschs che vivan en la Bassa.

A l'entschatta èn las visitadras ed ils visitaders vegnids introducids en l'istorgia e muntada dal grond edifizì, construì avant pli che 100 onns ed inaugerà il 1902. Impressiunanta n'è betg mo la grondezza dal bajetg,

mabain era che quel correspunda anc oz als basegns essenzials dal Parlament. Surtut suenter la renovaziun, durant la quala l'infrastructura d'informatica è vegnida integrada en l'edifizi tschientenar.

La gronda curt interna lascha reviver l'istorgia – u quai ch'ins po laschar valair sco istorgia – da noss pajais. A la spartida da las grondas stgalas stattan quatter guerriers che represchentan las quatter regiuns linguisticas. Sisum en la cupla ves'ins las vopnas dals chantuns. Quella dal Grischun anc cun l'um selvadi. Da las varts sut il tetg scuvr'ins mastergnants e purs da lez temp. Quels che han oz fadia da gudagnar il paun da mintgadi cun la lavur da lur mauns. U ch'èn daventads dependents da las finanzas da quels che han ellas.

Suenter avair traversà rotschas da sulers e vis pli u main tut quai che sa lascha mussar, ha cusseglier naziunal *Tarcisius Caviezel* beneventà la gruppa da cumpatriotas e cumpatriots en la stanza sis. El ha declerà il proceder politic en il Parlament fin a la rolla da la conferenza d'intermediaziun ed ha respundì a bleras dumondas, sco per exempel il niz da las lungas debattas, l'augment dals tschains d'aua, la crisa da las bancas e la tenuta da la PLD envers l'UBS.

Lura è la gruppa sa rendida a la tribuna da giasts en la sala dal Cussegl naziunal. L'interess dals singuls politichers per quai che vegn discurrì dal pult anora na para betg dad esser grond. In ir vi e nà, salidar qua quel e là tschel, clichergnar vi dal computer e leger la gasetta. Quai è il maletg che sa preschenta. Ma ils Rumantschs savevan gia: las opiniuns èn fatgas. Tuttina emprova in u l'auter politicher da persvader anc intgins da ses avis en vista a la votaziun finala.

Il medem maletg en il Cussegl dals chantuns. Là ston ins anc chattar ora tgi ch'è gist vi dal discurrer. Mintgin ha ses agen microfon e drizza ses plets sesend en sia piazza. Il vicepresidente dumonda per midar giu, sch'il cusseglier federal preschent, Moritz Leuenberger, veglia dar in commentari. Cun in gest sco sch'el less spaventar mustgas signalescha el da pli gugent dir nagut che pauc. Basta. Insaco decidani lura.

Per il gentar ha il cusseglier dals chantuns *Christoffel Brändli* onurà ses cumpatriots cun sia preschientscha. La discussiun cun el, per quels che avevan piazza a la maisa radunda, è stada fitg engaschada. En emprima lingia è vegnida tematisada la dumonda da la crisa da e cun las bancas. Tge mesiras ch'ins possia u stuess prender per che las bancas grondas na daventian betg in privel monstrus per la naziun? E lura pertge betg installar ina cumissiun d'inquisiziun parlamentara (PUK) en chausa UBS? Il rapport da la cumissiun da gestiun haja scuvert cleramain las mancanzas da la Regenza. Dapli infurmaziuns dessi strusch cun ina PUK. Propi?

Ciril Berther

Concert interrumentsch a Turitg

Cura ch'il Chor Maschadà Grischun Turitg ha dà ils 29 da matg a las 17.00 ses concert interrumentsch, era la gronda sala dal center da la plaiv da Son Francestg a Turitg-Wollishofen plaina. Da quai da 150 chantaduras e chantadurs e bundant tantas auditoras ed auditurs eran sa rendids a Turitg. Per la segunda giada – suenter la premiera d'avant in onn a Lucerna – ha l'Uniun dals Rumantschs e da las Rumantschas en la Bassa (URB) organisà ensemen cun il Chor Maschadà Grischun Turitg ed il Chor Viril Grischun Turitg il „Concert interrumentsch“.

Lucas Deplazes ha scrit en La Quotidiana dal 1. da zercladur: „*Las oreifras prestaziuns dils tschun chors dalla Bassa han impressiunau il publicum. (...) Quels tuns genuins ord la patria d'origin han leventau regurdientschas d'affonza ed aventuras dils giuvens onns. Quei cant ha leventau emoziuns e sentiments che han sluccau cor ed olma e creau ina emperneivla sera da cumpignia, cun legreivlas sentupadas e vivas paterladas.*“

Ils chors participads èn stads: Chor Mischedau Grischun Berna, direcziun: Eva Maria Wüthrich; Chor Viril Romontsch Zug/Lucerna, direcziun: Jürg Wasescha; Chor Mischedau Uniun Grischuna S. Gagl; direcziun Manuela Bühler; Chor Mischedau Grischun Wil e conturn, direcziun: Armon Defilla e Chor Mischedau Grischun Turitg, direcziun Remo Weishaupt. Quests chors han chantà cun plaschair vesaveil ed il public ha apprezzà las producziuns cun grond applaus.

Al grond finale ha ina tribuna plain umens laschè resunar la chanzun „Cantei Romontschs“ da *Hans Erni / Luis Cardinas*. Suenter in applaus resentì ha Otto Nogler, in aderent passiunà dal chant rumantsch, fatg tut commuventà la proposta da chantar „Il pur suveran“ da *Hans Erni / Gion Antoni Huonder*. Quai saja l'expressiun viva dal sentir dals muntagnards. Melodia e vers che commuventian il cor. Cun registers plains han tut ils umens, che han insacura chantà en in chor rumantsch giu la Bassa, emplenì la sala cun la „libra, libra paupradad“.

La fin da l'occurrenza han chantaduras e chantadurs dals quatter chors maschadads ditg buna notg cun la chanzun quasi obligata: „Buna not, dorma bain“ da *Nut Vonmoos / Andrea Bezzola*.

Sur ils cunfins dals idioms

Il chant è stà ina chaussa. Daspera è stada impurtanta era la sentupada. Aposta per quai avevan ils organisateurs dal di, il *Chor Viril Grischun Turitg* ed il *Chor Maschadà Grischun Turitg*, previs temp avunda era per inscuters e discurs. Era quels che s'enconuschan bain n'han betg uschè bleras pussaivladads da s'entupar sco quai ch'els avessan magari gugent. E sch'ins sa vesa puspè ina giada èsi cunvegnet ed empernaivel da pudair

sa discurren cun temp e peda. Ils discurs animads a las maisas radundas han dà perditga da quai. Ultra da quellas sentupadas tranter enconuschents – vegls e novs – èn las preschentazions ed ils preschents anc vegnids confruntads cun l’idea ch’i duess era dar sentupadas, almain curtas e forsa era mo simbolicas, tranter ils differents idioms rumantschs. A quest intent ha servì in pitschen quiz. Sin dus cedels han ins chattà expressiuns ladinas u sursilvanas. Quellas e quels dad in idiom avevan mintgamai il pensum dad ir tar ina persuna da l’auter idiom e dumandar tge che quellas expressiuns signifitgian.

Quai ha dà in interessant in tranter l’auter en il vair senn dal pled. Sursilvans èn ids tar Engiadinaisas per s’infirmar tge che p.ex. „tschampluns“ veglia dir. Sto esser che l’autur dal quiz ha già in dicziunari vaira vegl. Praticamain nagin n’ha chattà ora quai. Forsa van plets a perder, perquai che la chaussa svanescha? Las pantoflas dad oz n’èn damai betg pli fatgas chaltschiel cun launa. Pon da l’autra vart ils plets novs necessaris nascher ad uras e vegnir duvrads en il mintgadi? Lain restar tar il segn da dumonda.

Il president da l’URB, *Jon Carl Tall*, ha engrazià als chors preschents ed ha intimà da cuntinuar cun il chant rumantsch en la Bassa, nua ch’ina part considerabla dals Rumantschs viva, ed i saja perquai impurtant da marcar preschientscha. „E per far quai n’è nagut pli adattà ch’il chant rumantsch.“

Las preschentaziuns da chant èn vegnidas registradas dal Radio Rumantsch e vegnan emessas dumengia, ils 11 da fanadur a las 14.00 e glindesdi, ils 12 da fanadur a las 20.00.

Ciril Berther

Sentupada da famiglias rumantschas a Turitg

La QUARTA LINGUA ha entschet ad organisar scuntradas per famiglias rumantschas a Turitg. L’emprima ha già lieu il november 2009 en ina ustaria. Ils uffants han fatg termagls e malegià ensemen, durond che ils geniturs han dà ina baterlada. Tschertas famiglias enconuschevan gia ina l’autra – autras èn sa vesidas per l’emprima giada. Spert èsi stà clar, che la dumengia suentermezdi fiss in bun di per puspè sa vesair.

Per la secunda scuntrada entschatta mars ha la QUARTA LINGUA affittà in local ideal per uffants: il *Kinderhaus Stromboli* a Turitg. Ina actura ha preschentà in pitschen teater rumantsch ed ils uffants han già chaschun avunda da rir. Suenter han els già temp per il gieu liber. Termagls per quels eran avant maun. Cun ina buna marena per tuts è quella scuntrada ida a fin. La terza e quarta giada, il matg e zercladur, han mammas e babs organisà in program cun chanzuns, giesus da pigliar ed autras activitads en

gruppa. Chapaivel che las pettas e turtas han era betg mancà quella giada e che uffants e creschids han già plaschair da puspè sa vesair.

En fin ussa prendan var 15 famiglias part da quellas sentupadas. Ils uffants èn tranter 0 e 8 onns. Tuts ils idioms rumantschs èn represchentads.

La proxima scuntrada ha lieu ils 5 da settember 2010. Infurmaziun ed organisaziun: Madlaina Peer, m.peer@gmx.ch

Natalia Knuchel

Pictur-artist rumantsch en la Bassa

Luzian Spescha è scolast e pictur-artist. Oriunds da Danis-Tavanasa è el dapi 1978 scolast giu la Bassa. A l'entschatta per il linguatg franzos ed il talian a la scola chantunala da Zug e dapi 1987 scolast a la scola da maturità professiunala tecnica e artisanala a Turitg per il linguatg franzos. Davent dal 1986 è el sa dà giu intensivamain sco autodidact cun la pictura. Ses scolast da dissegn a la scola claustrala a Muster e la galarista Erika Gubler han intimà el a quel art.

Sur da ses „regl da picturar“ di el sin sia moda: *„Rasar ora, derasar, furmas, colurs, pizza e pitgogna, ogra, trutgs ed uals, uigls e clavads, draussa, brauslas glischs, trutgs e dutgs, lajets, rivas sumbrivaunas, la tgina dil Rain, l'Isletta tranter Danis e Tavanasa, la Pardiala, il Plaun salter, il gaud Zaniz, il Muot da Rubi, Breil sa derasa ed Andiastr salida giu da la collina.*

Pertge dun jau si a quellas furmas gizzas e radundas, a quels pizs e pitgognas tanta colur? Jau par da vulair dar a quel mund muntagnard in zic in colorit exotic. Adina a la retschertga d'in mund senza mals, senza plajas. E tuttina: en mes maletgs para bain inqual in era da charar segns da melanconia, da tristezza, d'insatge sco grevadetgna. – Mo cur che jau tutg en cun il penel e la detta las colurs, alura daventa mia olma leva e sa sghular.“

Luzian Spescha è era scolast cun corp ed olma. Qua in per lingias ord sias respostas pertutgant la scola:

Che fa plaschair en scola? Jau sun fitg gugent scolast, dapi 21 onns a Turitg. Quel contact cun giuvens e giuvnas che han betg adina lev da far lur via. Atgnamain sun jau memia pauc sever, per savair esser in fitg bun scolast, forsa ch'i tanscha dentond dad esser in bun scolast essend era bun culs scolars.

Ils problems? Noss scolars san per regola tge che s'auda. Els fan in bun emprendissadi ed han finamiras en lur vita. Mo sch'ins instruescha roms da

furmaziun generala è la motivaziun magari betg fitg gronda. Alura vala da chattar ina lingia che va a prà cun lur interess. Jau ma sent pli dumandà sco psicolog che sco pedagog.

Mia relaziun cun la Surselva e la litteratura rumantscha?

Jau lasch encrescher per la Surselva. I sa tracta dentond d'ina Surselva idealisada e sco ella n'exista betg pli. La glieud na s'entaupa betg pli en noss vitgs sco pli baud. La litteratura rumantscha manca a mai pli e pli fitg perquai che jau sun tras a tras in Sursilvan. Tge che vegn quasi adina pli ferm, èn las muntognas che jau picturesch e quai era sche jau sun mai ì grondamain per la pizza. *Quai è remartgabel.*

Intervista: Ciril Berther

Exposiziun a Turitg Luzian Spescha, pictur artist

Galeria Frankengasse 6 im Oberdorf
28 d'avust enfin ils 18 da settember 2010

Vernissascha: Sonda ils 28 d'avust da la 16.00 enfin uras 18.00.
Marcus Hobi ed Alexi Nay cun chanzuns rumantschas.

Il pictur artist è mintgamai present las sondas en la galaria
La galaria è averta: Mardis enfin venderdi da uras 14.00 – 18.00
Sonda da uras 12.00 – 16.00

Festa da chant chantunala glarunaisa a Linthal

Il Chor Maschadà Grischun Turitg ha prendì part a la festa da chant a Linthal la sonda dils 12 da zercladur. Cun la chanzun da patg „Il prà fluraint“ dal cumponist rumantsch, *Armon Cantieni*, che ha gist era fatg il text latiers, ha il chor represchentà la Bassa rumantscha en la val da l'otra vart dal Tödi. Dal pugn da vista dal dumber da chantaduras e chantadurs è il chor stà in dals pitschens. Sut la batgetta da *Remo Weishaupt* han chantaduras e chantaduras betg mo preschentà tut quai ch'els avevan emprendì e mulà en tutta perseveranza cun lur dirigent en meglier savair e pudair. Mabain quai era cun success. La saira tar la rangaziun ha il Chor Maschadà Grischun Turitg astgà ascender la tribuna per prender encunter las arbajas cun franzlas dad aur.

I ha dà in „excellent“! Cordiala gratulaziun!

CB

Ils Fränzlis sin viadi en la bassa

14 d'avust uras 20.30, Hotel Goldener Schlüssel, Altdorf
Stubete am See

28 d'avust, uras 15.00, Bauschänzli Turitg

28 d'avust uras 18.00, Kleiner Saal, Tonhalle Turitg,

29 d'avust, uras 16.00, Kleiner Saal, Tonhalle Turitg,

Ils Ladins al Rigi

Venderdi, ils 17 d'october, uras 18.30: Sairada da "La Boule" a Udligenswil

Venderdi, ils 22 d'october, uras 18.30: Sairada da "La culturella" a Cham

Venderdi, ils 26 da november, uras 19.00: Sairada da Nadal a Kastanienbaum

Rumantschas e Rumantschs al Lai da Turitg

Venderdi, ils 2 da fanadur: Rest. Pöstli Männedorf a partir da uras 19.30

Venderdi, ils 10 da settember: In tren sil Uetliberg. Uras 19.05 Turitg-HB

Venderdi, ils 5 da november, uras 19.30: Saira da tgeiels, Vogtei Herrliberg.

Famiglia Sursilvana

ils 25 d'avust: Saira da Minigolf. Contact: Lidia Deuber 079 305 07 10.

URB: Chant avert

Sonda, ils 28 d'avust: chant avert cun Aaron Tschalèr a Baar

"Da cumpagnia"

ils 14 da november cun radio rumantsch e URB a Berna.

Nova publicaziun gest ad uras sin las vacanzas:

Charta da vegetaziun da l'Engiadin'Ota 1:50'000

disponibla en rumantsch (puter), tudestg ed englais e custa fr 15.00

Empustar tar l'autur: Conradin A. Burga, Winterthurerstr.190, 8057 Turitg u

e-mail: conradin.burga@geo.uzh.ch

Universitad da Turitg - Colloqui rumantsch

Ils proxims colloquis vegnan organisads pir il mars/avrigl e matg 1011.

Impressum:

Redacziun: Ciril Berther

Lectorat: Lia Rumantscha

Spediziun: Lia Rumantscha

Contribuziuns pon vegnir inoltradas fin in mais avant la proxima ediziun a:

Ciril Berther, Mülistatt 12, 8955 Oetwil a.d.L.

Tel. 044 748 50 65, e-mail: cirberther@bluewin.ch

Ulteriurs fegliets san ins retrair da:

Lia Rumantscha, Via da la Plessur 47, Chascha postala, 7001 Cuir

Tel. 081 258 32 22, e-mail: liarumantscha@rumantsch.ch

Il fegliet pon ins era telechargiar da l'internet: www.uniun-urb.ch

Data da l'ediziun: zercladur 2010

Data da la proxima ediziun: november 2010